

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΑΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

5

1908

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ★

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. Κ.Π.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΛΛΗΝΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ

Ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Ε' σ. 10 ἔγινε λόγος περὶ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ὀνομαστί γνωστῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως Ἑλλήνων ζωγράφων. Κατέλεξα δ' αὐτόθι τοὺς ὀλίγους προχειρῶς γνωστούς μοι, δεκατρεῖς ὄντας. Ἀλλὰ τὸν μικρὸν ἐκείνον κατάλογον δύναμαι ναυξήσω σήμερον αἰσθητῶς διὰ τῆς προσθήκης πολλῶν ἑτέρων ὀνομάτων. Πράττω δὲ τοῦτο προσθέτων καὶ τοὺς ἤδη τότε καταλεχθέντας χάριν τοῦ ἀπαρτισμοῦ ἐνιαίου καταλόγου, δυναμένου καὶ νέας ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ὑποστῆ προσθήκας, καὶ τάσσω ἐν αὐτῷ τοὺς ζωγράφους ἐκάστους κατὰ σειρὰν χρονολογικὴν.

Ἔινε δὲ οἱ μέχρι τοῦδε γνωστοὶ ἐν ὄλῳ οἱ ἑξῆς·

1) Ἡρακλείδης ὁ Βυζάντιος, ἀγνώστου χρόνου, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὁμοτίμος τοῦ Ἀπελλοῦ καὶ τοῦ Ἀγαθάρχου¹.

2) Φίλοινος ὁ Βυζάντιος, τῆς αὐτῆς ἀξιούμενος εὐφημίας καὶ ὁμοίως ἀγνώστου χρόνου².

3) Παῦλος ὁ διὰ ψηφίδων ζωγραφῆσας τὸν Χριστὸν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ³.

4) Στέφανος μοναχός, ἀγιογράφος καταδιωχθεὶς ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου⁴.

¹ Οἱ μετὰ Θεοφάνην (Theophanes continuatus) ἐκδ. Βόννης σ. 282,6.

² Αὐτόθι.

³ Ἀντωνίου τοῦ ἐκ Νοβγορόδου Περιηγήσεις σ. 88 κ. ἐ. ἐν ταῖς τοῦ *Jean Paul Richter* Quellen zur byzantinischen Kunstgeschichte. Ἐν Βιέννῃ, 1897 σ. 62.

⁴ Στέφανος διακονεὸς ἐν τοῖς *Analecta graeca*. Ἐν Παρισίοις, 1688 Τόμ. Α' σ. 454.

5) Λάζαρος ὁ ὑπὸ τοῦ εἰκονοκλάστου αὐτοκράτορος Θεοφίλου καταδιωχθεὶς ἀγιογράφος ¹.

6) Ναυκράτιος ἦτο πιθανώτατα ζωγράφος διὰ ψηφιδωτῶν εἰκόνων μουσειώσας τὴν ἐν Νικαίᾳ ἐκκλησίαν τῆς Κοιμήσεως ἐν χρόνοις ἰκανῶς ἀρχαίοις, καθ' ἃ δηλοῖ ἡ ἔμμετρος ἐν τῷ ναῷ ἐκείνῳ ἐπιγραφή *Στηλοῖ Ναυκράτιος τὰς θείας εἰκόνας* ². Ὅτι δὲ τὸ στηλοῖ σημαίνει τὸ ζωγραφεῖ δεικνύουσι τὰ ἐξῆς δύο χωρία: ὁ πρώτιστος καὶ μέγιστος τῶν παραστατούντων ἀρχαγγέλων θεῷ Μιχαὴλ ἐσπασμένος ῥομφαίαν ἐσιτήλωται ψηφιδῶν λεπταῖς ἐπιθέσει ³ καὶ τῷ τῶν τιμωμένων ἀγίων πατέρων αὐτόθι τεμένει... ἔνθα καὶ σεβάσμοι αὐτῶν χαρακτηῆρες ἀνεσιτήλωντο μέχρι νῦν ὑπὸ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῶν τιμώμενοι ⁴.

7) Γρηγόριος Ἀσβεστάς ὁ ἐπίσκοπος Συρακουσῶν ὁ γελοιογράφησας τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον ⁵.

8) Μεθόδιος ὁ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Κυρίλλου συντελέσας, ὡς γνωστὸν, εἰς τὴν παρὰ τοῖς Σλάβοις διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ εἰσαγαγὼν τὴν ἑλληνικὴν γραφὴν.

9) Ἀνδρέας ὁ υἱὸς Ἀρταβάσδου, διάσημος ζωγράφος τῶν ἡμερῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ⁶.

Ὅκτώ δὲ ζωγράφοι ἐκόσμησαν διὰ τετρακοσίων ἐγχρώμων εἰκόνων τὸ περιώνυμον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ Μηνολόγιον τὸ γραφὲν χάριν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου (976-1025), ἀναγράφαντες ἕκαστος τὸ ἴδιον ὄνομα ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ἑκάστοις. Αἱ εἰκόνες δ' αὐταὶ ἐξεδόθησαν πᾶσαι μὲν, ἀλλ' ἀτέχνως ἀναπαριστανόμεναι ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου Ἀλβάνη ἐν Οὐρβίνῳ τῷ 1727 γενομένη

¹ Οἱ μετὰ Θεοφάνην σ. 102,22 κ.έ. Κεδρηνοῦ ἰκθ. Βόννης Τόμ. Β' σ. 113,6 κ.έ.

² Wulff Koimesiskirche von Nikaia σ. 195 κατὰ πρόθετον ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἀδαμ. Ἀδαμκντίου.

³ Νικήτα Κωνιάτου ἰκθ. Βόννης σ. 309,12 κ.έ.

⁴ Θεοφάνους ἰκθ. *de Boor*. Ἐν Λειψία. 1883 Τόμ. Α' σ. 406,2 κ.έ.

⁵ Νικήτα Παφλαγόνοσ Βίος Ἰγνατίου παρὰ Μίγνε ἐν Ἑλληνικῇ Πατρολογία Τόμ. ΡΕ' σ. 540 κ.έ.

⁶ Οἱ μετὰ Θεοφάνην σ. 382,4. Κεδρηνοῦ Τόμ. Β' σ. 278,24.

ἐκδῶσει τοῦ ἑλληνικοῦ Μηνολογίου, εἶτα δὲ κατ' ἐπιλογὴν ὑπὸ τοῦ Seroux d'Agincourt¹, τοῦ Labarte², τοῦ Kondakow³ καὶ τέλος ἐκ φωτογραφιῶν τοῦ κ. Millet, κατατεθειμένων ἐν τῇ χριστιανικῇ καὶ βυζαντιακῇ συλλογῇ τῆς ἐν Παρισίοις Σχολῆς τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν⁴, ὑπὸ τοῦ κ. Schlumberger⁵. Εἶνε δὲ οἱ ὀκτῶ οὗτοι ζωγράφοι οἱ ἑξῆς·

10) Μηνᾶς.

11) Συμεῶν.

12) Μιχαὴλ ὁ μικρός.

13) Πανταλέων.

14) Γεώργιος.

15) Βλαχερνίτης, ἦτοι μοναχὸς τῆς μονῆς Βλαχερνῶν.

16) Βλαχερνίτης ἕτερος.

17) Νέστωρ.

Τὰ δὲ παριστανόμενα ἐν ταῖς εἰκόσι, δι' ὧν ἰστόρησαν κατὰ τὴν βυζαντιακὴν ἔκφρασιν οἱ ὀκτῶ οὗτοι ζωγράφοι τὸ Μηνολόγιον, εἶνε ποικιλώτατα, μάλιστα δ' ἐπεισόδια τοῦ Εὐαγγελίου ἢ σκηναὶ μαρτυριῶν καὶ ἅγιοι προσευχόμενοι. Τῶν ζωγράφων δὲ τούτων ὁ μὲν Labarte⁶ θεωρεῖ δεξιωτέρους τὸν Πανταλέοντα καὶ τὸν Νέστορα, ὁ δὲ Bayet⁷ θαυμάζει τὴν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν λεπτότητα τοῦ Συμεῶν.

18) Ῥωμανὸς μουσειωτῆς ἔζη κατὰ χρόνον ἀρχαιότερον τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος, ὅτε πιθανώτατα ἐγράφη τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα, ἐν ᾧ γίνεται μνεία αὐτοῦ·

¹ Ἱταλ. μεταφρ. Storia dell' arte col mezzo dei monumenti. Ἐν Μεδιολάνῳ. 1825. Τόμ. Γ' σ. 62 καὶ Πίν. XXXI.

² Histoire des arts industriels Τόμ. Α' σ. 5. Τόμ. Β' σ. 180 κ.ἑ. καὶ Πίνακες XXVIII καὶ XXIX.

³ Histoire de l'art byzantin. Γαλλ. μετάφρασις. Ἐν Παρισίοις. 1891 Τόμ. Β' σ. 102 κ.ἑ.

⁴ La collection chrétienne et byzantine de l'École des Hautes Etudes.

⁵ Basile II le tueur des Bulgares. Ἐν Παρισίοις. 1900 σ. 117, 145, 153, 156, 184, 196, 349, 464, 556, 557, 577.

⁶ Ἐνθ' ἀν.

⁷ L'art byzantin σ. 166.

Ἄ¹ πρὸς τὸ θαῦμα καὶ γέρων
 ἰδὼν τεκοῦσαν ἦν ἐτήρει παρθένον
 εἰ ταῦτα τινῶν ἀργυρῶν² δικασπόλος
 παγχρυσομουσάστικτα Ῥωμανὸς γράφων.

Σώζεται δὲ τὸ ἐπιγράμμα τοῦτο ἐν τῷ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ Παλατινοῦ κώδικι 367, φ. 144^a, γεγραμμένῳ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα, μεταξύ ἄλλων ἐπιγραμμάτων, ὧν ἐν τῶν ἀμέσως προηγουμένων φέρει ἐν τῇ ᾧα π^ϛ ἦτοι πατρικίου, ὡς ὀρθῶς περιγράψας τὸ μονόγραμμα ἀνέλυσεν αὐτὸ, εἰ καὶ μετὰ δισταγμοῦ, ὁ Stevenson ἐν τῷ Καταλόγῳ τῶν Παλατινῶν κωδίκων³. Ἄλλ' ὁ πατρικίος οὗτος εἶνε πιθανώτατα Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος⁴, ἀκμάσας τὸ πρῶτον ἡμῖσι τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος.

19) Μύρων, ζωγράφος μνημονευόμενος ἐν τινι τῶν ἐπιγραμμάτων Χριστοφόρου τοῦ Μυτιληναίου⁵.

20) Θεόδωρος ὁ Καισαρεύς, ὁ βιβλιογράφος ὁ ἐν ἔτει 1066 ζωγραφήσας τὸ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου ὑπ' ἀρ. Additional 10362 Ψαλτήριον⁶.

21) Ἀνδρέας Ῥίκος ὁ Κρῆς. Τούτου σώζεται ἐν τοῖς Uffizii τῆς Φλωρεντίας ἀξίος λόγου πίναξ, παριστάνων τὴν Θεοτόκον βρεροκρατοῦσαν, ἐκατέρωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἕνα ἄγγελον καὶ φέρων κάτω τὴν ὑπογραφήν Andreas Rico de Candia pinxit. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιγραφή καὶ ἄλλαι ἐπ' αὐτῆς, ὁμοίως

¹ Οὕτω κενὸν ἐν τῷ κώδικι.

² ἀργυρῶν ἐν τῷ κώδικι.

³ Codices manuscripti Palatini graeci bibliothecae Vaticanae. Ἐν Ῥώμῃ 1885 σ. 233.

⁴ 18ε περὶ αὐτοῦ *Krumbacher* Geschichte der byzantinischen Litteratur σ. 737 κ.ί. Ἑλλην. μεταφρ. Σωτηριάδου Τόμ. Β' σ. 675 κ.ί. — Νέος Ἑλληνομνήμων Τόμ. Γ' σ. 169 κ.ί.

⁵ *Ed. Kurtz* Die Gedichte des Christophoros Mitylanaeos. Ἐν Λειψίᾳ. 1901 σ. 75 ἀρ. 122.

⁶ *Murall* Essai de chronographie byzantine 1057 - 1453. Ἐν Πητροῦκῳ λει. 1855 σ. 10.

λατινιστὶ γεγραμμένοι ὅ δεικνύουσιν, ὅτι ὁ Κρήσις ἀγιογράφος ἔγραψε τὴν εἰκόνα ἐν Ἰταλίᾳ διατρίβων. Ἄλλ' οὐδὲν γινώσκωμεν περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ βίου τούτου τοῦ ζωγράφου, οὗ ὁ Lanzi ἀπλῶς μνημονεύει τῆς εἰρημένης εἰκόνας². Ἄγνωστον δὲ πόθεν παρελήθη ἐν τῷ Καταλόγῳ τοῦ μουσείου τῶν Uffizi ἢ εἰδήσις, ὅτι ὁ Ρίκος ἀπέθανε τῷ 1105³. Τὴν εἰδήσιν ταύτην ὑπολαμβάνω ὑποβολιμαίαν, ἐπειδὴ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ρίκου μοι ἐμποιεῖ αἰσθησὶν πολὺ μεταγενεστέρων χρόνων, ἐν οἷς ἄλλως εἶνε φυσικωτέρα ἢ ὑπαρξὶς ἀνδρὸς ἐκ τῆς ἤδη βενετοκρατουμένης Κρήτης μεταναστεύσαντος εἰς τὴν Ἰταλίαν. Δύναται δὲ οὕτως ὁ Ρίκος νὰ θεωρηθῆ πρόδρομος τῶν Κρητῶν ἐκείνων ζωγράφων παρ' οἷς παρατηροῦμεν τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἰδιάζοντος κρητικῆς ῥυθμοῦ⁴. Τὴν εἰκόνα τῆς ἀξίας μελέτης ζωγραφίας τοῦ Ρίκου δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐν τῷ παρενθέτῳ Πίνακι Β', παραλαβὼν ἐκ φωτογραφίας τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ γνωστοῦ φωτογραφικοῦ καταστήματος Alinari, προθύμως ἐπιτρέψαντός μοι τὴν ἀναπαράστασιν αὐτῆς.

22) Καλογιάννης τις Ἕλληνας ζωγράφος μνημονεύεται ὡς διατρίβων τῷ 1143 ἐν τῇ Terra di Corte di Sacco Sacensium ἐν τῇ περὶ τὴν Πάδουαν χώρα περὶ τὰ εἴκοσι μίλια μακρὰν τῆς Βενετίας⁵.

23) Θεοδόσιος μουσειωτῆς, ποιήσας διὰ ψηφίδων Παναγίαν, ἀφιερωθεῖσαν τῷ 1145 εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ τὸν Κο-

¹ Ἄγνωστον εἶναι τὸ ὄνομα τῶν ἀρχικῶν γράμματα εἶνε τὸ J καὶ R τὰ ποτελοῦντα τὸ ἐν τῇ ἀριστερᾷ τῷ ὄρῳ γωνίᾳ μονόγραμμα. Ἔχει τὸ R σχέσιν πρὸς τὸ Ρίκος;

² Lanzi Storia pittorica dell' Italia. Ἐν Φλωρεντίᾳ, 1834 Τόμ. Α' σ. 32. Ἐξ αὐτοῦ παρέλαβε τὴν εἰδήσιν ὁ τε Μαυρογιάννης (Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι. Ἐν Ἀθήναις, 1893 σ. 221) καὶ ὁ Εὐγένιος Müntz (Les artistes byzantins dans l' Europe latine du Ve au XVe siècle ἐν τῇ Revue de l' art chrétien Τόμ. KH', 1893, σ. 188).

³ Müntz ἐνθ' ἄν.

⁴ Ἦδη ὁ Μαυρογιάννης ἐνθ' ἄν. σ. 155 σημ. 1 εἶχε παρατηρήσει ὁρθῶς τὰδε: «Ἀκριβῆ Ἰννοκίαν τοῦ κρητικῆς ῥυθμοῦ δύναται τις νὰ λάβῃ ἐκ τῶν σωζομένων εἰκόνων (γρ. τῆς σωζομένης εἰκόνας) τοῦ ἐκ Κρήτης Ἀνδρίου Ρίκου».

⁵ Zanetti Della pittura Veneziana. Ἐν Βενετίᾳ 1771 σ. 2. Πρὸς Müntz ἐνθ' ἄν. σ. 186.

μνηνὸν καὶ τιμωμένην ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁπόθεν μετηνήχθη εἰς τὴν Βενετίαν, ἐνθα καὶ εὐρίσκεται νῦν ἐν τῇ S. Maria della Salute ἐν τῷ ἁγίῳ βήματι (Altare) τοῦ κεντρικοῦ ἱεροφυλακείου (Sagrestia maggiore)¹. Ἡ δ' εἰς Βενετίαν ἀνακομιδὴ ἔγεινε πιθανῶς ἐπὶ τῇ ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐν ἔτει 1204 ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

24) Μάρκος Indriomeni (Ἀνδρειωμένος;), Ἕλληγ μουσειωτής, ἀναφέρεται ὡς ποιῶν ψηφιδωτὰς ζωγραφίας ἐν Βενετίᾳ τῷ 1153: Marcus Grecus Indriomeni magister musivi².

25) Ἐρραιμᾶ ἱστοριογράφου μουσιάτορος εἶνε ἔργον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ αἱ ψηφιδωταὶ εἰκόνες δι' ὧν ἐκοσμήθη τῷ 1169 ἢ ἐν Βηθλεέμ ἐκκλησία τῆς Παναγίας³. Περὶ τῆς σημασίας ζωγράφου ἦν ἔχει ἡ λέξις ἱστοριογράφος πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Ψευδοϊωάννου Δαμασκηνοῦ τόδε· καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ἱστοριογράφοι διαγράφουσιν αὐτοῦ τὴν ἐκτύπωσιν σύνοφρον, εὐχρονον (γρ. εὐχροον, εὐχρουν) κτλ.⁴. Γίνεται δ' ἡ σημασία αὕτη φανερά καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐπιγραφῶν ζωγράφων, ἃς ἴδε κατωτέρω.

26) Παῦλος ὁ ζωγράφων ἀριστος, γράψας κατὰ χρόνον ἄγνωστον περὶ ἓνα τῶν βασιλείων τοίχων πρὸ τοῦ εὐκτηρίου τῆς νικοποιοῦ Θεοτόκου τὸν ἅγιον Γεώργιον ἐποχούμενον ἐφ'

¹ Lazari Guida artistica e storica di Venezia. Ἐν Βενετίᾳ. 1837 σ. 211. Ὁ Lazari ἰσχυρῶς λέγει τὴν ζωγραφίαν δωρηθεῖσαν εἰς τὸν Μανουὴλ Κομνηνὸν τῷ 1115, ὅτ' ἐβασίλευεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, πιθανῶς ἀντὶ τοῦ 1145.

² Cecchetti Delle origini e dello svolgimento dell'arte vetraria Muranese. Ἐν Βενετίᾳ. 1872 (χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τῶν Atti dell'Istituto Veneto. Serie IV, Τόμ. Α') σ. 7.— Τοῦ αὐτοῦ Nomi di pittori e lapicidi antichi. Ἐν Βενετίᾳ. 1887 (χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τοῦ Archivio Veneto Τόμ. ΔΒ' σ. 5).— Πρὸς Μüntz ἐν' ἀν. σ. 186.

³ Corpus inscriptionum graecarum Τόμ. Δ' σ. 339 ἀρ. 8736. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι ἡ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν Ἰνδικτιῶν 6' δὲν συμπίπτει πρὸς τὸ ἶτος 5805. Quaresmius Terrae sanctae elucidatio. Ἐν Ἀμβέρσῃ. 1639 Τόμ. Β' σ. 645.— Unger Christlich-griechische oder byzantinische Kunst ἐν τῇ Allgemeinen Encyclopädie τοῦ Ersch καὶ Gruber Τόμ. 84 σ. 435.

⁴ Migne Ἑλληνικῆς Πατρολογίας Τόμ. 4E' σ. 349 C.

Ε. Σ. ΜΑΥΡΟΣ Κ. Τ. Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἵππου, ὅστις εἶχε νομισθῆ ὀφρεμετίσας ἐν κρισίμοις ὥραις τῆς βυζαντιακῆς βασιλείας¹.

27) Θεοφάνης ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις λέγεται ἔχων ἐργαστήριον γραφικῆς ἐν Βενετία τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα. Εἶνε ὁ αὐτός γνωστός μόνον ἐξ ἰταλικοῦ σημειώματος ἐγγεγραμμένου ἐν τῷ τελευταίῳ φύλλῳ κώδικός τινος τοῦ Βιργιλίου, μὴ περισωζομένου σήμερον, καὶ ἐκδοθέντος τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Borsetti², εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Baruffaldi³. Ἐν τῷ σημειώματι τούτῳ λέγεται, ὅτι ὁ ἐκ Φερράρας Γελάσιος di Niccolò della Masnada⁴, ὅστις εἰργάζετο ὡς ζωγράφος τῷ 1242, εἶχε συχνάκις ἐπισκεφθῆ τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοφάνους⁵. Ὁ δὲ Müntz, ἀνατυπώσας τὸ κείμενον τοῦτο, προσέθηκεν, ὅτι διημφισθητήθη ἡ γνησιότης αὐτοῦ ὑπ' ἄλλων τε καὶ τοῦ Tiraboschi· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν γνησιότητα τοῦ κειμένου⁶.

28) Ἀπολλώνιος, Ἕλληνα ζωγράφος ἐν Βενετία καὶ Φλωρεντία. Τοῦτον κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Βαζάρη ὁ Φλωρεντίνος ζωγράφος Ἀνδρέας Τάρης, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1250 καὶ ζῶν ἀκόμη τῷ 1320, ἐκάλεσεν εἰς Φλωρεντίαν ἐκ Βενετίας, ὅπου διέτριβε, καὶ ἐδιδάχθη παρ' αὐτοῦ τὴν τέχνην τοῦ μουσειωτοῦ. Τὰ δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Βενετίας ψη-

¹ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ἐκδ. Βόννης Τόμ. Α' σ. 304,8 κ. ἰ.

² Historia almi Ferrariae Gymnasii. Ἐν Φερράρᾳ. 1735 Τόμ. Β' σ. 446.

³ Vite dei pittori e scultori ferraresi. Ἐν Φερράρᾳ. 1844-66 Τόμ. Α' σ. 6 κ. ἰ. Τόμ. Β' σ. 517.

⁴ Ὁ Γεράσιμος Μαυρογιάννης (Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχνηαι σ. 255) καλεῖ τὸν Ἰταλὸν τοῦτον ζωγράφον Νικόλαον Γελάσιον καὶ λέγει ἐκ πλάνης Ἕλληνα τὸ γένος, εἰς ὃν ὁ ἀρχὼν τῆς Φερράρας Azzo d'Este ἀνέθηκε τὴν ζωγραφίαν τῆς πτώσεως τοῦ Φαίθοντος. Προσθέτει δὲ καὶ τάδε περὶ αὐτοῦ· «Ὁ αὐτὸς Γελάσιος ἐζωγράφησε καὶ εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἐν μιᾷ σημάτῳ, κατ' αἴτησιν τοῦ Φιλίππου ἐπισκόπου Φερράρας· κατοῦκει δὲ ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἐν Βενετία καὶ ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ διατρίβοντος ζωγράφου Θεοφάνους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Θεοφάνης αὐτός κατὰ τὸν Ζανώτην ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς Φερραραίας σχολῆς.»

⁵ Ἴδε καὶ Zanetti ἐνθ' ἄν. Τόμ. Ε' σ. 187.

⁶ Ἐνθ' ἄν. σ. 187.

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΡΙΚΟΥ ΕΝ ΤΡΙ ΜΟΥΣΕΙΩΙ ΟΥΦΙΖΙΩ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΙ

Κατά φωτογραφίαν Alinari.

φιδωτά εἰθεῖρει ὁ Βαζάρης ἔργα τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τοῦ Τάφη¹. Καὶ οἱ μὲν ὀπουνηματίζονται τοῦ Βαζάρη ἀπέκρουσαν τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀπολλωνίου, ἀποδεχόμενοι αὐτὸν Φλωρεντίνον· ἀλλ' ὁ Müntz² κλίνει μᾶλλον νὰ ποδεχθῆ αὐτὸν ὡς Ἕλληνα. Θεωρεῖται δ' ὁ Ἀπολλώνιος ὑπὸ τινων ὡς ἰδρυτῆς τοῦ Φερραραίου ἐργαστηρίου.

29) Χωρικός ἱστοριογράφος μνημονεύεται ἐν ἐπιγραφῇ τινὶ τοῦ 1291 γεγραμμένη ἐπὶ τῶν νῦν κατὰ μέγα μέρος ἐφθαρμένων τοιχογραφιῶν ἃς ἐζωγράφησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Σκλαβοπούλᾳ τοῦ Σελίνου τῆς Κρήτης³. Ἀλλὰ τὸ χωρικός τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ὄνομα οἰκογενειακόν, εἶνε δ' ἐπίθετον ἀνάλογον πρὸς τὸ φερόμενον ὑπὸ πολλῶν βιβλιογράφων καὶ σημαῖνον τὸν ἄπειρον τῆς τέχνης⁴.

¹ Vasari Vite de più eccellenti pittori, scultori e architetti. Ἐκδ. 1508 Τόμ. Α' σ. 22. Ἠρδλ. *Μαυρογιάννη* ἐνθ. ἀν. σ. 252.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 188.

³ Gerola Monumenti Veneti nell' Isola di Creta. Ἐν Βενετίᾳ. 1908 Τόμ. Β' σ. 308.

⁴ Τοιοῦτος χωρικός γραφεὺς εἶνε ὁ Θεόδωρος Ἀγιοπετρίτης παρὰ *Gardthausen* (Griechische Palaögraphie. Ἐν Λειψία. 1879 σ. 301). Χωρικός καλογράφος δὲ λέγεται ὁ Γεώργιος ἱερεὺς ὁ γράφας Εὐαγγέλιον τοῦ 1225, νῦν ἀποκείμενον ἐν Ὁξωνίῳ καὶ φέρον ἀριθμὸν Cromwell 11. Ἴδε *Coxe Catalogi codicum manuscriptorum bibliothecae Bodleianae pars prima*. Ἐν Ὁξωνίῳ. 1853 σ. 484. Ὁ δὲ *Gardthausen* ἐνθ' ἀν. ποιεῖται μνείαν τοῦ βιβλιογράφου τοῦ ἔτους 1315 Γεωργίου ἱερέως τοῦ *Καλοσίπου* καὶ *χωρικῶν καλλιγράφων*, παραλαμβάνων προφανῶς ταῦτα οὕτως ἔχοντα ἐκ τοῦ *Montfaucon* (Palaeographia Graeca. Ἐν Παρισίοις. 1708 σ. 68). Ἀλλὰ ταῦτα εἶνε παρανεγνωσμένα ἐκ τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 770 ἀντὶ *Καλοσ[κ]έπτου*. . . *χωρικοῦ τῶν καλλιγράφων*. Ἴδε *Omont Fac-similés des manuscrits grecs datés de la Bibliothèque Nationale du IXe au XIVe siècle*. Ἐν Παρισίοις. 1890 σ. 28 ἐν ἔτει 1315. Ἐν δὲ τῷ ὑπ' ἀρ. ΡΟΕ' Πατριακῷ κώδικι φέρεται τὸ σημεῖωμα τοῦ ἔτους 1174 τότε τὸ παρὸν βιβλιοδάριον γραφὴν παρ' ἐμοῦ τοῦ χωρικοῦ παρὰπαν καὶ ἀμαρτωλοῦ Νεῖλου. . . (Σακκελίωνος Πατριακῆ βιβλιοθήκη. Ἀθήνησιν. ΑΩΛ' σ. 95).

Καὶ ἄλλα δὲ παραδείγματα τῆς λήξεως ἠδύναντο νὰ συναχθῶσι. Πλὴν δὲ τοῦ χωρικός γίνεται χρῆσις συχνοτάτη καὶ τοῦ *χωρικογράφου*. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ὁ ὑπ' ἀρ. 176 κώδιξ τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἐγράφη τῷ 1328 παρ' ἐμοῦ τοῦ *χωρικογράφου* [Ἰλαρίωνος ἱερομονάχου] διὰ τὸ μὴ εὐρεθῆναι τεχνίτην. Ὁ ὑπ' ἀρ. 44 κώδιξ τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Σταυρονικήτα ἐγράφη τῷ 1274 ὑπὸ τοῦ *χωρικογράφου* τὸ καὶ ἀμαρτωλοῦς. . . Γερασίμου ταπεινοῦ ἀθλοῦ ἰδιώτου (Σίνου.

30) Κωνσταντίνος Μανασσῆς. Γινώσκεται οὗτος ἐξ ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐξωθεν τοῦ ναοῦ τῆς παλαιᾶς μονῆς τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα Λακεδαιμόνος (Παληομονάστηρο), ἧς ἀντίγραφον ἔδωκέ μοι προθύμως ὁ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1904 ἀντιγράφας αὐτὴν κ. Σπυρ. Θεοδωρόπουλος. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, μετα-

II. Δάμπρου Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου ὄρους ἑλληνικῶν κώδικων. Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Ἀγγλίας, 1895 Τόμ. Α' σ. 77). Τὸ ἐν τῇ μονῇ Κουτλουμουσίου ὑπ' ἀρ. 71 Τετραευάγγελον τοῦ 1268 εἶνε ἔργον τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἀμαθῆ καὶ χωρικογράφου Ἰωσήφ μοναχοῦ (Σπυρ. II. Δάμπρου Κατάλογος Τόμ. Α' σ. 280). Τὸ ὑπ' ἀρ. 33 Τετραευάγγελον τῆς μονῆς Ἱεθέρων τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἐγράφη χεῖρ Ἰακίνθου ἀμαρτωλοῦ καὶ χωρικογράφου (Σπυρ. II. Δάμπρου Κατάλογος Τόμ. Β' σ. 4). Τὸ ὑπ' ἀρ. 803 Μηνολόγιον τῆς αὐτῆς μονῆς ἐτελειώθη τῷ 1435 ὑπ' ἑμοῦ ἀμαρτωλοῦ καὶ ταπεινοῦ χωρικογράφου . . . Ἰακώβου Ἰερωθύτου . . . ὄνομα Καλομάλης (Σπυρ. II. Δάμπρου Κατάλογος Τόμ. Β' σ. 226). Τὸ ὑπ' ἀρ. 402 Ψαλτήριον τῆς μονῆς Ἁγίου Πανταλεήμονος εἶνε ἔργον χειρὸς κάμοῦ χωρικογράφου καὶ ἀμαρτωλοῦ Σταμάτη τοῦ πικλήν Ἀντάκος Λίμνης χωρίον Εὐρίππου ἐν ἔτει 1521 (Σπυρ. II. Δάμπρου Κατάλογος Τόμ. Β' σ. 371). Ὅτι δὲ αἱ λέξεις χωρικός (γραφεὶς) καὶ χωρικογράφος σημαίνουσι τὸν ἀπειρότεχνον ἀποδεικνύεται ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων. Χωρικός ἤμῃ τῆς γραφῆς, λέγει ὁ Σοφοπούλος ὁ γράφας τὸν 11 αἰῶνα τὸν Παλατινὸν κώδικα 241 (Stevenson Codices manuscripti Palatini graeci Biblioth. Vaticanae σ. 130). Πρὸς ἐν διαφόροις ἑλληνικοῖς κώδικεσιν ἰταλικῶν βιβλιοθηκῶν χωρικός τῆς τέχνης ταύτης Studi Italiani di filologia classica Τόμ. Γ' σ. 404 ἀρ. 2372.—χωρικός τῆ τέχνη Studi Italiani Τόμ. Δ' σ. 11.—χωρικός καὶ ἀμαθῆς γραμμάτων Studi Italiani Τόμ. Α' σ. 141.—ἀπειρος οἰμὴ τῆς τοιαύτης τέχνης καὶ χωρικός τοῦ νοῆ (= νοῆν) ἐν τῷ κώδ. 26 τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἀγγλικῆς βιβλιοθήκης Studi Italiani Τόμ. Δ' σ. 110. Πρὸς Allen ἐν Classical Review 1889 σ. 347 καὶ ἐν ταῖς Notes on greek manuscripts in Italian libraries. Ἐν Λονδίνω, 1890 σ. 40.—χωρικός δὲ ἴσιν εἰς τὸ γράφειν λέγεται ἐν τῷ ὑπό τοῦ Λακεδαιμονίου Νικολάου Λιμενίτου γραφέντι ὑπ' ἀρ. 144 (a. T. 8. 12) κώδικι τῆς ἐν Μοδίνῃ Ἀριστίας βιβλιοθήκης (Estense). Ἴδε Νέου Ἑλληνομνημονεύων Τόμ. Δ' σ. 186. Πρὸς Studi Italiani Τόμ. Δ' σ. 478. Allen Notes σ. 15. Χαρακτηριστικώτατον δ' εἶνε τὸ ἐξῆς σημεῖωμα τοῦ βιβλιογράφου νοταρίου Σολομών τοῦ ἐν ἔτι 1167 γράψαντος τὸν Παρισιακὸν κώδικα 83· μὴ διὰ χωρικίας ἐμῆς ἢ σαλείας τὴν κατάραν ἀναπέμψασθαι, ἤκούσατε γὰρ καὶ πολλάκις ἐρρέθη ὅτι καὶ ὁ γράφων περιγράφει. Ομοπὲ ἔνθ' ἀν. σ. 10 ἐν τοῖς περὶ τοῦ Πίνακος XLVIII. Τὴν αὐτὴν δὲ λέξιν χωρικός ἴδε παρὰ Θεοδώρου Στουδέτη ἐν Ἐρωτήσεσι καὶ λύσεσι διαφόρων ἀποριῶν (Migne Ἑλλ. Πατρολογίας Τόμ. Lθ' σ. 1665 C). Πρὸς δὲ τὴν ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἐξηγουμένην ἔννοιαν τοῦ ἐπιθέτου χωρικός πρὸς καὶ τὸ χωρίον τῆς Ἀνθίμου Ἀθηνῶν τοῦ Ὁμολογητοῦ ἐν τῷ λόγῳ εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Σωτῆρος· πρὸς ἀπάτην τῶν προσερχομένων αὐτοῖς ἀθλίων καὶ ἄλλων καὶ χωρικῶν ἀνθρώπων (Γρηγοροβίου Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, Ἑλλ. μεταφρ. Σπυρ. II. Δάμπρου Τόμ. Α' σ. 117 ἐν σημ.).

γραφομένη εἰς μικρὰ γράμματα μετὰ προσθήκης τῶν τόνων, ἔχει ὧδε· + Μνήστητι Κύριε ἐν τῇ βασιλείᾳ σου τῆς ψυχῆς τοῦ δούλου σου Κωνσταντίνου Μανασί τοῦ ιστοριογράφου. Τὸν δὲ χρόνον καθ' ὃν ἐγράφη δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ ἄλλης ταύτογράφου ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ ἐπιγραφῆς, τῆςδε· + Ἀνηγέρθῃ ἐκ βάρθρων) κ(αι) ἀνισιωρήθῃ ο θειος να^{ος} τ(ῶν) ἁγίων ἐνδόξ(ων) μεγάλ(ων) μαρτύ(ρων) Τεσσαράκοντα διὰ συνδρομῆς κ(αι) πόθου Γερμανοῦ ἱερομονάχ(ου) κ(αι) Γρηγορίου Κυπριανοῦ μ(οναχοῦ) ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν εὐσεβεσταίων βασιλέ(ων) Ἀνδρο(ο)νίκου κ(αι) Εἰρήνης κ(ατὰ) μῆ(να) κ' Μαρτι(ου) εὐ ριωγ + τῶν Παλαιολόγων. Ἐντεῦθεν συμπεραίνεται, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς περὶ τὸ 1305 ἐζωγράφησε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Παλαιομοναστηρίου· τοῦτο δὲ σημαίνει τὸ ιστοριογράφος, καθ' ἃ γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ὑπ' ἄρ. 25 ζωγράφου ἀνωτέρω καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐπιγραφῶν ζωγράφων, ἃς ἴδε κατωτέρω. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι κατὰ τὰ λεχθέντα μοι ὑπὸ τοῦ κ. Θεοδοροπούλου καὶ σήμερον ἔτι ἐν τῷ δήμῳ Ἀλαγονίας, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Λακεδαιμόνος, οὐ μόνον γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως ἱστορῶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ζωγραφῶ, ἀλλὰ καὶ ἱστοριστῆς λέγεται ὁ ζωγράφος. Κατὰ ταῦτα οὐδεμίαν ἔχει προφανῶς σχέσιν ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς τῆς μονῆς τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἱστορικὸν τοῦ Βυζαντίου, ζήσαντα, ὡς γνωστὸν, τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος.

31) Μάρκος ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (Marcus Grecus) διατρίβων ἐν Γενούῃ ἀναφέρεται ἐν τινι συμβολαιογραφικῇ πράξει τοῦ 1313¹

32) Ἱστοριογράφος ὄνομα Καλιέργης ἐζωγράφησε τῷ 1315 ἐπὶ Ἀνδρονίκου Α' Παλαιολόγου τὸν ἐν Βερροίᾳ τῆς Μακεδονίας ναὸν Παναγίας τῆς Περιβλέπτου. Γινώσκομεν δὲ τοῦτο ἐξ

¹ *Alizeri* Notizie dei professori del Disegno in Liguria Τόμ. Α' σ. 407 παρὰ τῷ *Müntz* ἐνθ' ἐν. σ. 188.

ἐπιγραφῆς τὸ μὲν πρῶτον ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ Delacoulonche¹, εἶτα δ' ἐξ αὐτοῦ παραληφθείσης ὑπὸ τοῦ Δήμιτσα², τέλος δ' ἀναδημοσιευθείσης ἐν τῇ ἐκδόσει πεπραγμένων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ῥωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου³. Καὶ ὀρθότερα μὲν τῶν ἄλλων εἶνε ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοσις, ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῇ διεγνώσθη, ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶνε ἕμμετρος πλὴν τοῦ τελευταίου στίχου. Διὸ ἐπανεκδίδω αὐτὴν ἐνταῦθα κεχωρισμένην εἰς στίχους·

Ξένος Ψαλιδάς (ἢ Ψαλίδας) ναὸν θεοῦ ἐγείρει

ἄφεισιν ζητῶν τῶν πολλῶν ἐγκλημάτων⁴

τῆς Ἀναστάσεως Χριστοῦ ὄνομα θέμενος⁵.

Εὐφροσύνη σύνεβρος (=σύνευρος) τοῦτον ἐκπληροῖ.

Ἱστοριογράφος⁶ ὄνομα Καλιέργης

τοὺς καλοὺς καὶ κοσμίους αὐταδέλφους μου⁷

ὄλης Θετταλίας⁸ ἄριστος ζωγράφος.

Πατριαρχικὴ χεὶρ καθιστᾷ⁹ τὸν ναὸν

τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου

Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου ἐν ἔτει [ς]ωκγ'¹⁰.

¹ Annales des missions scientifiques et littéraires Τόμ. Β' σ. 76, ἀρ. 90.

² Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις. Ἐν Ἀθήναις. 1896 Τόμ. Α' σ. 88.

³ Izhestija ruskago archeologitseskago Instituta v Konstantinopole Τόμ. Δ' (1899) τεῦχος γ' σ. 129.

⁴ Ἐν τῇ Ῥωσικῇ ἐκδόσει κακῶς ἐπηνωρθώθη εἰς ἀμαρτημάτων· ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ ὑπὸ τῶν προτέρων ἐκδοτῶν γεγραμμένου ἐγκλημάτων εὐοδοῦται ὁ στίχος, οὐδ' εἶνε σπανία ἢ χρήσις τῆς λέξεως ἐγκλήματα ἢ καὶ ἀμπλακήματα ἀντὶ ἀμαρτημάτων ἐν τῷ μεσαιωνικῷ λόγῳ. Ἴδε π. χ. Corpus inscriptionum graecarum Τόμ. Δ' σ. 369 ἀρ. 8806.

⁵ Ὁ στίχος δὲν εὐοδοῦται, ἄρα πιθανῶς εἶνε παρανεγνωσμένον τὸ χωρίον.

⁶ Ὅπως εὐοδοῦθῃ ὁ στίχος, ἡ λέξις Ἱστοριογράφος πρέπει νὰ αναγνωσθῇ Ἱστοριογράφος.

⁷ Διὰ τοῦ ἐν τῇ Ῥωσικῇ ἐκδόσει προστεθειμένου μου συμπληροῦται μὲν ὁ στίχος, ἀλλὰ τὸ χωρίον δὲν παύει νοσοῦν.

⁸ Ὅρθως ὁ Δήμιτσας λέγει, ὅτι διὰ τῆς λέξεως Θετταλίας νοεῖται ἐνταῦθα ἡ Μακεδονία.

⁹ Ὅρθον φαίνεται τὸ ἐν τῇ Ῥωσικῇ ἐκδόσει καθιστᾷ, δι' οὗ εὐοδοῦται ὁ στίχος, ἀντὶ τοῦ ἐν ταῖς προτέραις ἐκδόσεσι καθιερεῖ.

¹⁰ Οὕτω συμπληρωτέα ἡ χρονολογία ἀντὶ τοῦ ἐν ἀπόσει ταῖς ἐκδόσεσιν ωκγ'

Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου Καλιέργης, παρὰ τῷ Δήμιτσα Καλιέργης, δὲν εὔρον πλέον ἐπὶ τοῦ λίθου οἱ Ῥῶσοι, ὡς ἰσχυρίζονται· ἀλλὰ βεβαίως εἶδεν αὐτὸ ὁ Delacoulonche, ἐξ οὗ παρέλαβεν ὁ Δήμιτσας, ἔκτοτε δ' ἀπετρίβη. Περὶ δὲ τῆς λέξεως ἱστοριογράφος ὡς σημαίνουσης τὸν ζωγράφον κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία· ἔχομεν δὲ καὶ ἄλλα αὐτῆς πολλὰ παραδείγματα. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω ἀρ. 25 καὶ 30 καὶ κατωτέρω ἀρ. 34, 42, 47.

33) Ἰωάννης τάχα κὲ ζωγράφος ὁ Παγωμένος ὑπῆρξε Κρήσι φιλεργότατος, οὗ σώζονται τοιχογραφίαι πολλαὶ λόγου ἄξια ἐν διαφόροις ἐκκλησίαις τῆς Κρήτης, ἰδίως ἐν τῇ περιοχῇ Σελίνου, τῶν ἐτῶν 1314-1332. Εὗρηται δὲ καὶ ἐν τῇ Παναγίᾳ εἰς Σκαφίδια τῆς Κρήτης πλησίον τοῦ Προδρόμι ἐν Σελίνῳ ἐν τινι ἐπιγραφῇ τὸ ὄνομα ζωγράφου Ἰωάννου ἄνευ ἐπωνύμου, ὃν ὁ κ. Gerola μετὰ τινος δισταγμοῦ ἀποδέχεται ὡς τὸν αὐτὸν καὶ τὸν Παγωμένον, ἐν ἣ περιπτώσει οὗτος θάπεδεικνύετο ἐξασκῶν τὸ ἔργον τοῦ ζωγράφου ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ πλέον¹. Οὐδὲ δύναται νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον ἔκ τε ἄλλων ἀναλογιῶν καὶ τοῦ παραδείγματος βιβλιογράφων ἐξακολουθούντων νὰ γράφωσι κώδικας ἐπὶ εἰκοσιεννέα ἢ τριάκοντα μέχρι καὶ τεσσαράκοντα ἐπτὰ ἐτῶν².

34) Μιχάλης ὁ ἱστοριογράφος ὁ Βενέρις ἐγνώσθη ἔκ τινος ἐπιγραφῆς ὡς γράψας ἐν ἔτει 1318 τὰς ἀγίας εἰκόνας τοῦ ἐκκλησιδρίου τῆς Παναγίας ἐν Μελισσιανάκῳ τῆς Κρήτης παρὰ τὸν Δρίμισκον³.

35) Laodicia ζωγράφος εἰκάζεται ἐλληνικοῦ γένους ἔκ τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τοῦ Lanzi⁴, καίπερ διαβιώσας ἐν Παβίᾳ. Ὁ δὲ Πέτρος Lomazzo λέγει αὐτὸν ζήσαντα ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχομένου

¹ Gerola Ἰνδ' ἀν. Τόμ. Β' σ. 308.

² Spug. II. Ἀδμπερου Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου ὄρους Ἑλληνικῶν κωδίκων Τόμ. Β' σ. VII.

³ Gerola Ἰνδ' ἀν. σ. 308.

⁴ Ἐνδ' ἀν. Τόμ. Δ' σ. 139.

τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Πετράρχου καὶ τοῦ Giotto, περὶ τὸ 1330. Εἶνε δὲ μᾶλλον γυνὴ (Λαοδί-
κεια), ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὀνόματος ¹.

36) Ἀνδρίνος Ἐδέσσιος (Andrino Edessia) τῶν ἐν Ἰταλία ζωγράφων τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, ζήσας περὶ τὸ 1330 ὑποτίθεται ὁμοίως Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Lanzi, κρίνοντος ἐκ τοῦ ὀνόματος ². Ἀλλὰ μοι φαίνεται λίαν ἀμφισβητήσιμος ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἰταλοῦ ιστορικοῦ τῆς τέχνης.

37) Μακάριος, ζωγράφος μνημονευόμενος ἐν τινι ἐπιγράμματι τοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἀκμάσαντος Μανουὴλ Φιλῆ ³.

38) Γεώργιος ὁ ζωγράφος ὀνομάζεται ἐν δύο κρητικοῖς ἐκκλησιδρίοις τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, τῇ Παναγίᾳ εἰς τὸ Κιρμουζὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Ἰωάννῃ ἐν Πολιανῇ, ὧν αἱ ἀγιογραφίαι παραβαλλόμεναι πρὸς ἀλλήλας ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ ζωγράφος οὗτος, οὗ δὲν συναναγράφεται τὸ ἐπώνυμον, εἶνε εἰς καὶ ὁ αὐτός ⁴.

39) Γεώργιος Πελέργης Κρήτης ἀγιογράφος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ὁ ζωγραφήσας τὸ ἐκκλησιδριον τῆς Παναγίας ἐν τῷ καστελλίῳ τοῦ Μπελβεδέρε τῆς Κρήτης τοῦ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου λεγομένου Ῥιζοκάστρου ⁵.

40) Δημήτριος ὁ ἐκ Πέραν, υἱὸς ζωγράφου Ἰωάννου μνημονεύεται ἐν τινι συμβολαιογραφικῇ πράξει τῆς Γενοῦσης ἐν ἔτει 1371 ὁμοῦ μετὰ τινος Βενετοῦ ζωγράφου ⁶.

41) Μανουὴλ Πανσέληνος ὁ πολυθρύλητος ἐν Ἁγίῳ Ὁρει ἀγιογράφος, περὶ οὗ ἐξέφρασ' ἄλλοτε τὴν γνώμην, ὅτι ἔζησε τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ἂν πράγματι ὑπῆρξε ζωγράφος

¹ Πρὸς. *Μαυρογιάννην* ἰνθ' ἄν. σ. 256.

² Ἰνθ' ἄν. Πρὸς. *Μαυρογιάννην* ἰνθ' ἄν.

³ *E. Miller Manuelis Philae Carmina*. Ἐν Παρισίοις. 1855 Τόμ. Α' σ. 131 ἄρ. CCLIX.

⁴ *Gerola* ἰνθ' ἄν. σ. 309.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ *Aliseri* ἰνθ' ἄν. σ. 157 παρὰ τῷ *Μύτις* ἰνθ' ἄν. σ. 189.

φέρων τοῦτο τὸ ὄνομα¹. Ἄλλοι δὲ ἄλλως χρονολογοῦσι τὸν Πανσελήνον ἢ μᾶλλον τὰ φερώνυμα αὐτοῦ ἔργα. Ποικίλλουσι δ' αὐταὶ αἱ χρονολογήσεις ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος². Ἐξεφράσθη δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἔζησε τὸν 15' αἰῶνα καὶ εἶνε αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ χειροτονηθεὶς τῷ 1588, πιθανῶς ἐν Μυτιλήνῃ, οὗ γίνεται μνεῖα ἐν τινι λεσβιακῷ κώδικι³.

42) Ἰωάννης ἱερεὺς Μουσοῦρος καὶ ἠστωριογράφος Κρής, ζωγράφος δι' ἐγκαυστικῆς τὰς ἁγίας εἰκόνας τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ἐν Ἀπάνω Βιάνῳ τοῦ Μπελδεδέρε τῆς Κρήτης ἐν ἔτει 1401⁴.

43) Γεώργιος di Salvatore ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ζῶν τῷ 1404 ἐν Φερράρᾳ ἐγνώσθη ἐκ δύο νοταριακῶν ἐγγράφων⁵. Τὸ δ' ἐπώνυμον di Salvatore, ὅπερ φέρει ἐν τοῖς ἐγγράφοις, εἶνε τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, Σωτηρίου ἢ καὶ Κυριακοῦ.

44) Ἰω[αν]νίκιος ἱερομόναχος καὶ ζωγράφον (;) ἐπιγράφεται ὑπὲρ ζωγραφίαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐν ναύσκῳ τοῦ Ἁγίου Πέτρου κατὰ τοὺς ἐγχωρίους ἐν χωρίῳ Νιθίτσα παρὰ τὴν Πρέσαν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἐξ ἄλλης δ' ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῆς θύρας τῆς εἰσόδου μανθάνομεν, ὅτι ὁ ναύσκος ἐκεῖνος ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθη ἐπὶ τοῦ αὐθέντου Βλουκασίνου ἐν ἔτει 1410⁶.

¹ Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Πανσελήνου ἐν Παρνασσῷ Τόμ. Ε' (1881) σ. 445 κ. ἔ. καὶ ἐν Μικταῖς σελίσι σ. 506 κ. ἔ. μετ' ἐγχρωμοῦ πίνακος τῆς εἰκόνος ταύτης. Πρὸλ. τὴν συγγραφὴν *Heinrich Brockhaus Die Kunst in den Athos-Klöstern*. Ἐν Λειψία. 1891 σ. 159.

² Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Πανσελήνου σ. 447 κ. ἔ. ἐν τῷ Παρνασσῷ, σ. 509 κ. ἔ. ἐν Μικταῖς σελίσι.

³ Ἴδε Ἀθαν. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐν Μαυρογορδατεῖς βιβλιοθήκῃ ταῦχ. α' σ. ιζ'. Κατὰ τῆς ἀπιθανωτάτης ταύτης γνώμης ἐξεφράσθη ὁ κ. Μανουὴλ Γεδεών ('Ὁ Ἄθως. Ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1885 σ. 236).

⁴ *Gerola* ἰνθ' ἀν. σ. 309.

⁵ *Müntz* ἰνθ' ἀν. σ. 189.

⁶ *Π. Ν. Μιλιόκοφ Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας* ἰνθ' ἀν. σ. 62. Μετ' ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἀδάμαντιου.

45) Παῦλος ὁ Προβατῆς ἀγιογράφησας κατὰ τινα ἐπιγραφὴν τῷ 1430 τὸ ἐν Ἀλικιανῶν τῆς Κρήτης ἐκκλησιδριον, οὗ αἱ διάφοροι ἀγιογραφίαι καλύπτονται σήμερον ὑπ' ἀσβεστοκονιάματος ¹.

46) Εἰσηκος Κωνοῖνος ζωγράφος ἀποπερατώσας τὴν ζωγράφησιν τοῦ Ἁγίου Φανουρίου εἰς Βαλσαμόνερο τῆς Κρήτης τῇ 28 Ἰουλίῳ τοῦ 6939 ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι τοῦ 1431 ἀπὸ Χριστοῦ ². Περὶ δὲ τῆς ὀρθῆς ἀναγνώσεως τῶν ὀνομάτων ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιγραφῇ ὑπὸ τοῦ κ. Gerola ἔχω ἀμφιβολίας.

47) Πατῆς Γεώργιος ὁ ἀμαρτωλὸς τὸ ἐπίκλιον Παριζάλης ἱστοριογράφος καὶ θήτης ἐπιγράφεται ὁ ἐν ἔτει 6944 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι τῷ 1441, ἀγιογράφησας τὸν ἐν Καλαμιῶν τοῦ Σελίνου τῆς Κρήτης Ἁγιον Γεώργιον ³.

48) Μανουὴλ Φωκᾶς γινώσκεται μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου ὡς ζωγράφησας ἐν ἔτει ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6954, ἤτοι τῷ 1446, τὸ ἐκκλησιδριον τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Ἀδδισὶ τῆς Πεδιάδας ἐν Κρήτῃ ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ ἐπιγραφῆς Μανουὴλ καὶ Ἰωάννης οἱ Φωκάδες ⁴. Ὁ αὐτὸς δὲ Μανουὴλ, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ἕτερα ἐπιγραφῇ, εἶνε ὁ ἀγιογράφος ἑτέρου ἐκκλησιδρίου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Ἀπάνω Σίμη κατὰ τὸ Μπελθεδέρε ⁵.

49) Ἰωάννης Φωκᾶς ὁ Κρής. Ἴδε ἀνωτέρῳ ἀρ. 48.

50) Σταμάτης Μανουὴλ τοῦ Φωκᾶ κατὰ τὴν οἰκίαν ἐπιγραφὴν, πιθανῶς υἱοῦ τοῦ ἀνωτέρῳ ὑπ' ἀρ. 48, εἶνε αἱ ζωγραφίαι αἱ ποιηθεῖσαι τῷ 1447 ἐν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ εἰς Ἐμπαρον τῆς Πεδιάδας ἐν Κρήτῃ ⁶.

¹ Gerola ἐνθ' ἀν. σ. 309.

² Αὐτόθι.

³ Αὐτόθι. Τὸ ἱστοριογράφος τοῦ κ. Gerola ὑποθίτω ὅτι εἶνε τυπογραφικὸν παράγραμμα. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἀνορθογραφίαι τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχουσι πιθανῶς ἐν τῷ πρωτοτύπῳ.

⁴ Αὐτόθι.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ Αὐτόθι.

51) Γαστρέας ὁ Πελοποννήσιος ἀγιογράφος τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ὁ ἐκμιμούμενος τοὺς ἐν τῇ ἀρκαδικῇ Ταβίᾳ πίνακας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ¹.

52) Ἐμμανουήλ ἀγιογράφος. Μνημονεύουσι δ' αὐτοῦ δύο ἐπιγράμματα, περιλαμβανόμενα ἐν τῷ Βαρβερινῷ κώδικι 527 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, γεγραμμένῳ τὸν δέκατον ἑβδόμον αἰῶνα καὶ προφανῶς ἀντιγραφέντῳ ἐκ κώδικος ἀρχαιοτέρου. Ἐν φ. 134^b-144^a τοῦ Βαρβερινοῦ τούτου κώδικος περιέχεται ὁ λόγος τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸν ἅγιον Ἐφραίμ, ἔπεται δ' ὁ Ἐπιτάφιος αὐτοῦ εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐν φ. 144^b-148^a. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων λόγων ἐν φ. 144^a φέρονται τὰ δύο ἐπιγράμματα, ἐν οἷς γίνεται μνεία τοῦ ἀγιογράφου Ἐμμανουήλ, ἅτινα καὶ ἐκδίδω ἐνταῦθα, προσθέτων καὶ τὸ ἐπόμενον τρίτον ἐπιγράμματα «Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν βίβλον», ἧτοι τοῦ ἀγιογράφου Ἐμμανουήλ τοῦ γράψαντος καὶ τὸν ἀρχαῖον κώδικα τὸν περιέχοντα τὰ ἔργα Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, ἐξ οὗ ἐξεγράφη ὁ Βαρβερινὸς 527.

« Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ, ζωγραφηθεῖσαν ὑπὸ τινος Ἐμμανουήλου μοναχοῦ στίχοι ἱαμβικοί ».

Ἐν ὕλικοις χρώμασιν, Ἐφραίμ παμμάκαρ,
στηλογραφῶ σε, τὴν ποθεινὴν μοι θεάν,
καὶ τὴν ἐνθάδε σοι παραθεῖς εἰκόνα
ἀχρωματίστῳ πίνακι τῆς καρδίας,
ὄλον τυπῶ σε καὶ π[ρ]οβάλλουμαι. πάτερ,
ἀνάδοχόν μου τῆς ψυχῆς καὶ προστάτην ¹
καὶ παιδοτρίβην εἰς ἐνάρετον βίον
καὶ δακρύων δοτῆρα ² καὶ ποδηγέτην
πρὸς ἐργασίαν τῶν θεοῦ θελημάτων.
Ἀναφέρω σοι ταῦτα τολμήσας, πάτερ,
σὸς παῖς Μανουήλ, οἰκτρὸς ἐν μονοτρόποις.

¹ *Σπυγ. II. Δάμπερου Ταβία ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift* Τόμ. Ζ' (1898) σ. 310 καὶ ἐν Μικταῖς σελίδι σ. 449.

1. πρωστάτην 2. δωτήρα

« Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου ὡς ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ ὑπὲρ τοῦ ἰδίου Ἐμμανουὴλ τοῦ γεγραφότος τὰ ἅπαντα τὰ ὑπ' ἐκείνου συντεθέντα, ἕτεροι ».

Ὡς πατροπάτωρ καὶ κορυφαῖος, πάτερ,
τῆς ἀποταγῆς τῶν τροφίμων τυγχάνων
καὶ τοῦ μοναχῶν συλλόγου πρωτοστάτης
τοῦ γεγραφότος τὴν ἐμὴν βίβλον πόθῳ,
ἀδιαλείπτως ὑπερεύχου καὶ δίδου
ἄμαχον αὐτῷ κατὰ δαιμόνων κράτος,
ταῖς ἀρεταῖς ὄλβιον ἀποδεικνύων
καὶ συναριθμῶν τῷ χορῷ τῶν ἁγίων.
Ἄντωνίῳ πρόσρησις Ἐφραίμ τοῦ πάνυ
ὑπὲρ Μανουὴλ ἀθλίου μονοτρόπου.

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν βίβλον.

Γέγηθα, πάτερ, γεγραφῶς σου τὴν βίβλον
ἢ περ μυρίας ἂν πόλεις ἐκτησάμην.
Λάμπουσι καὶ γὰρ οἱ λόγοι σου, τριεμάκαρ,
ὑπὲρ χρυσίον, ὑπὲρ αὐγὰς μαργάρων,
ὑπὲρ λίθον σμάραγδον, ὑπὲρ λυχνίτην.

53) Ἀμβρόσιος, μοναχὸς ἀγιογράφος, ἔζη ἐν Φαβριανῷ τῆς Ἰταλίας ἄγνωστον πότε, ἴσως δὲ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Τούτου ὑπῆρχεν ἐν τῇ κατὰ τὴν πόλιν ἐκείνην ἐκκλησίᾳ τῇ καλεγομένῃ Della carità πίναξ μακρότατος, παριστάνων τὴν ὑπέραν παρουσίαν, κατάφορτον πλήθους μικρῶν καὶ λεπτῶν ἁγίων, καὶ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν *Χεῖρ Ἀμβροσίου μονα-*

χειμάνουήλ Λαμπσαχὸς ἄγνωστον ἂν ἔζη πρὸ τῆς αἰώ-

53) ἂν. Τόμ. Α' σ. 45. Πρὸλ. *Μαυρογιάννην* (ἂνθ' ἂν. σ. 221 καὶ ἄλλοι) τὴν πόλιν Φαβριανὸν μετέβαλεν εἰς Φαβριανὴν ἐκκλησίαν τῆς Φλωρεντίας καὶ τὸν πίνακα μετακίνησεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Φλωρεντίας καλεζομένην Della carità εἰς Della pietà.

σεως ἢ μετ' αὐτήν. Ἡ ἐπιγραφή δ' αὐτοῦ *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ τοῦ Δαμψοαχοῦ*, ἣτις ἀγνοῦ ἄλλως ἂν ἀνεγνώσθη κατὰ πάντα ὀρθῶς, φέρεται κάτωθεν ὠραίας ζωγραφίας κοσμούσης ποτὲ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Φερμίνου Διδότου καὶ παριστανούσης τὸν ἅγιον Μαρκεῦριον διατρυπῶντα διὰ τοῦ δόρατος Ἰουλιανὸν τὸν παραβάτην, ἧς ὁ Διδότος ἐδημοσίευσεν τὴν εἰκόνα¹.

Ἡδὲ Ἰωάννης Ζωγράφος. Ἐπὶ τοιχογραφίας τῆς Θεοτόκου ἐν ναύκῳ τῆς ἁγίας Μαρίνης παρὰ τὴν Πρέσπαν εἶνε γεγραμμένη ἡ ἐπιγραφή αὕτη: ἀνησιωρίθη ἡ θεία πύλη παρ' ἐμοῦ του ταπεινοῦ του ἀμαρτολοῦ Παρθενίου καὶ τῆς συνωδίας ἐμοῦ πάσης ὁ (δὲ) θ(εὸς) συ(γ)χορίσι (αὐτοῦς;): προεδάθησαν (π)εν(η)ν(τα) ασπ... ὁ καματος ολος... του Ἰω(άν)νου τοῦ Ζογράφου. Ὁ δ' ἐκδοὺς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην κ. Μιλιούκοβ σημειώνει, ὅτι Ἰωάννης Ζωγράφος εἶνε ἱστορικὸν πρόσωπον, γνωστὸς μητροπολίτης, φέρων τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ σύγχρονος τοῦ Σέρβου βασιλέως Μάρκου. Θεωρῶν δὲ πιθανώτατον, ὅτι ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμενος εἶνε αὐτὸς ἐκεῖνος, εἰκάζει, ὅτι ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Μαρίνης ἀνέρχεται εἰς τὰ τέλη τοῦ δεκάτου αἰῶνος².

Ἄλλ' εἰς ταῦτ' ἀντιπαρατηρητέον, ὅτι ἡ ἐπιγραφή καὶ καθ' ὅλου μὲν καὶ διὰ τὰς λέξεις (π)εν(τα)κόσια ἄσπ(ρα), καθ' ἃ μοι φαίνονται μᾶλλον ἀναγνωστέα τὰ (π)εν(η)ν(τα) ασπ... τοῦ ἐκδότου, ἐμποιεῖ αἰσθησιν χρόνων πολὺ μεταγενεστέρων, τῶν τῆς τουρκοκρατίας, τὸ δὲ Ζωγράφος δὲν φαίνεται οἰκογενειακὸν ὄνομα, ἀλλὰ δηλωτικὸν τοῦ ζωγράφου τῆς τοιχογραφίας

¹ «Dans le volume d'etrennes intitulé Vie militaire et religieuse au moyen âge p. 441 κατὰ τὸν *Bordier* (Description des peintures et autres ornements contenus dans les manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale. Ἐν Παρισίοις. 1883 σ. 19). Πρὸς αὐτὸν σ. 21.

² *H. N. Μιλιούκοβ* Χριστιανικαὶ ἀρχαιοτάτης τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ ὅλικόν τὸ συλλεχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου κατὰ τὴν θερικὴν ἐκδρομὴν τοῦ 1898, ἔβασιστὶ ἐν *Jzbjestija ruskago archeologitseskago Instituta v Konstantinople* Τόμ. Δ' (1899) σ. 64. Ταῦτα κατὰ φιλικὴν ἀντικρίσιν τοῦ κ. Ἄδαμ. Ἀδαμαντίου.

τῆς Θεοτόκου, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή, καὶ τὴν ἀγίαν πύλην καθ' ὄλου. Διὸ περιέλαβον μὲν τοῦτον τὸν ζωγράφον ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ σημειῶνω, ὅτι πρέπει νὰ ἐκβληθῇ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως Ἑλλήνων ζωγράφων, καθ' ἃ ὁ ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. 21 Ἀνδρέας Ρίκος καὶ ὁ ὑπ' ἀρ. 29 Χωρικός.

Ὅμοιος δ' εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἀλωσιν ζωγράφους τακτέος ὁ Ἐμμανουήλ Τζανφουρνάρις. Τοῦτου τὸ ὄνομα βλέπομεν ἐπιγεγραμμένον ἐπὶ ξυλίνου πίνακος παριστάνοντος τὴν κοίμησιν τοῦ ἀγίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου καὶ φυλασσομένου ἐν τῷ χριστιανικῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ¹. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη κακῶς μετεγράφη ἐν τῷ *Corpus inscriptionum graecarum* διὰ μικρῶν γραμμάτων Ἐμμανουήλ τοῦ Τζανφουρνάρι ἀντὶ Ἐμμανουήλ τοῦ Τζανφουρνάρι, ἣν ἀνάγνωσιν ἐπιβάλλουσι τὰ πανομοιοτύπως ἐκτετυπωμένα γράμματ' αὐτῆς, λίαν δὲ σφαλερῶς ἀνεβιδάσθη εἰς τὸν ἐνδέκατον ἢ δωδέκατον αἰῶνα, ἐν ᾧ ἀνήκει εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἀλωσιν χρόνους².

Τέλος δὲ σημειῶνω, ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 1 κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου εὐρίσκεται σημειώσεις, ἐν ἧ ἀναγράφονται ὡς ἀγιογράφοι καὶ ψηφογράφοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 830 καὶ 1387 ἀκμάσαντες Καλλίστρατος, Νίκανδρος καὶ Ἀπόλλων ἀδελφοὶ Ὀλύνθιοι, Βαρθολομαῖος καὶ Ἰωαννίκιος Ῥόδιοι ἀδελφοὶ, Νίκανδρος, Παῦλος, Ἰωαννίκιος καὶ Μελχισεδὲξ ὁ Συμαῖος. Ἄλλ' ἡ σημείωσις αὕτη εἶνε ὑποβολιμαία καὶ ἀναμφιλέκτως κατασκευάσμα τοῦ περιβοήτου Σιμωνίδου³. Ἐνθυμίζουσι δὲ ταῦτα τὴν πολυθρύλητον Ἀπολλωνίδα σχολὴν τῆς ἀγιογραφίας ἐν Σύμῃ τὴν πλασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ

¹ Ἴδι τὴν εἰκόνα τοῦ πίνακος τοῦτου παρὰ τῷ *Seroux d' Agincourt* ἐνθ' ἀν. Τόμ. 5' ἐν Πίνακι LXXXII.

² *Corpus inscriptionum graecarum* Τόμ. Β' σ. 405 ἀρ. 8967.

³ *Ραγκαβῆς* ἐν Πανδύρω Τόμ. Β' ἀρ. 25 σ. 577. — *Const. Simonides* Fac-similes of certain portions of the Gospel of St. Matthew, and of the Epistles of St. James and Jude, written on papyrus in the first century. Ἐν Λονδίῳ. 1861 σ. 69.

Σιμωνίδου. Ὁμοίως δὲ τοῦ αὐτοῦ ἑκπλαστογράφου δημιουργήματα εἶνε οἱ ἀθηναῖοι ζωγράφοι τοῦ 453 Σωκρατίσκος καὶ Εὐάγριος οἱ Κεδραῖοι, Φίλιππος ὁ Ἐρυμναῖος τοῦ 670, Πανσέληνος Καλλιστράτου ὁ Συμαῖος καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀνάλογοι⁴, οὓς θεωρῶ ὅλως περιττὸν νὰ καταλέξω ἐνταῦθα.

⁴ *Κωνσταντίνου Σιμωνίδου Ἐκκλησιαστικαὶ ζωγραφαὶ τέσσαρες*. Ἐν Λονδίῳ. 1858 σ. 113. Αὐτόθι ἐν ὑποσημειώσει ἀναγράφει ὁ Σιμωνίδης τὴν γενεαλογίαν καὶ τὰς χρονολογίας τῶν ἐκ αὐτοῦ κλαστοεργηθέντων πέντε Πανσελήνων ζωγράφων ἐκ Σύμας ὧν καὶ ὁ Καλλιστράτος.